SIPŐCZ KATALIN

Ditranzitív igék a manysiban[1]

This paper discusses the ditransitive verbs of Northern-Mansi. Ditransitive verbs express typically physical transfer (e.g. 'give') and mental transfer (e.g. 'tell', 'show'). These verbs occur in ditransitive constructions. In Mansi there is an alternation of two types of ditransitive constructions: indirective and secundative constructions. Remarkable characteristic feature of Mansi ditransitive verbs is that all of them can freely occur with both ditransitive constructions. Languages differ in the size of the class of ditransitive verbs. Other noteworthy phenomenon is that in Mansi this class is open and rather big comparing to other languges. Both of these features can be explained by the fact that Mansi syntax seems to be determined primarly by information structure.

Keywords: Mansi, ditransitive constructions, ditransitive verbs, alternation of ditransitive constructions, information structure

0. Bevezetés

Írásomban a manysi nyelv ditranzitív igéit vizsgálom abból a szempontból, hogy a kérdéses igék milyen argumentumszerkezetben szerepelhetnek, és milyen tényezők játszanak szerepet az adott argumentumszerkezet kiválasztásában. Vizsgálatom kiinduló megállapítása, hogy a manysiban a ditranzitív igék nagy, nyitott igeosztályt alkotnak, melyek jellemzően szabadon előfordulhatnak a manysi nyelvben használatos kétféle ditranzitív szerkezet mindegyikében. Elemzésem az északi manysi nyelvjárásra irányul, mely napjainkban a manysi nyelv egyetlen még beszélt nyelvjárása. Feltételezhető, hogy a többi nyelvjárás nem mutat lényegi eltérést a vizsgálatom tárgyát tekintve. (A keleti manysi tárgyjelölésre irányuló kutatások e feltételezésemet erősen alátámasztják, vö. Virtanen 2011, 2013). Kutatásomhoz a nyelvi adatok forrásául mind régebbi folklórszövegek (Munkácsi 1892–1896), mind pedig az utóbbi évtizedben keletkezett manysi szövegek szolgáltak (Dinislamova 2007, 2008, LS).

1. A ditranzitív igék

A ditranzitív igék a háromargumentumú igék egy csoportját alkotják, jellemzően fizikai transzfert fejeznek ki (*ad*, *küld*, *visz* stb.). Számos nyelvben hasonló szin-

[1] A tanulmány az OTKA K 101652. sz. kutatás keretében készült.

taktikai struktúrában szerepelnek bizonyos „mentális transzfert” kifejező igék is (*mond*, *mesél*), ezért a szakirodalomban általában ezek az igék is a ditranzitív igék csoportjához sorolódnak. Megemlítendő még, hogy a benefaktív szituáció is hasonló a ditranzitívhoz, néha egyértelműen nem is elkülöníthető (Malchukov et al. 2007: 2–3, Kittilä 2005). A különbség, hogy a recipiens argumentum helyett beneficiens szerepel a benefaktív szerkezetben, e szemantikai szerepek azonban igen közeliek. Egyes nyelvek ezeket a szerepeket megkülönböztetik (pl. eltérő esetraggal vagy adpozícióval), más nyelvekben azonban mindkét tematikus szerep ugyanolyan módon jelenik meg. (Vö. *Ajándékot adtam neked. – Ajándékot készítettem neked.*) A manysi is ez utóbbi csoportba tartozik, az alábbi példákban mind a beneficiens, mind a recipiens latívuszraggal szerepel:

(1) *Xōn-nə* *manər* *jomas* *wāriyl-as-əm?*
fejedelem-LAT mi jó csinál-PST-1SG
’Minő jót tettem a fejedelemnek?’

(2) *Mir-ən* *maltəp* *maj-en!*
nép-LAT meleg ad-IMP
’Az embereknek meleget adj!’

A három argumentumot tartalmazó igei szerkezetek leírása és elemzése érthető módon több kérdést vet fel, mint a két vagy egy argumentummal rendelkezőké. Közülük néhány szerkezettípus nagyobb figyelmet kapott az eddigi kutatásokban (pl. műveltető igés szerkezetek), de az ebbe a csoportba tartozó igék jelentősebb részének akár tipológiai, akár elméleti nyelvészeti megközelítésű leírása még várat magára (Margetts – Austin 2007). A ditranzitív szerkezetekre az utóbbi időben nagyobb figyelem irányult (Malchukov et al. 2007), a ditranzitív igék közül pedig elsősorban az ’ad’ jelentésű ige kapott nagyobb hangsúlyt (Newman 1996, Haspelmath 2013, Wagner-Nagy – Szeverényi 2013).

2. A ditranzitív szerkezetek

A ditranzitív igék által előírt argumentumszerkezetet ditranzitív szerkezetnek nevezzük. A szerkezet szereplői maga az ige, az ágens (A), a recipiens (R) és a téma[2] (T). Vö.:

Mari	*könyvet adott*	*Jánosnak.*	*Mary gave*	*John*	*a book.*
Mari	*mesét mondott*	*Jánosnak.*	*Mary told*	*John*	*a story.*
A	T	R	A	R	T

[2] A ditranzitív szerkezetek téma szerepét (a cselekvés passzív résztvevője) gyakran nehéz elválasztani más tematikus szerepektől (pl. patiens, eszköz, hely). A manysira ez fokozottan érvényes.

A ditranzitív szerkezetek legáltalánosabb tipológiai besorolása a monotranzitív és a ditranzitív szerkezetek összehasonlításán alapul: a ditranzitív szerkezet R és T, valamint a monotranzitív P (patiens) argumentumok jelölésmódját szokás összehasonlítani. Ez alapján három fő csoportot lehet elkülöníteni:

(1) Az indirektív típus, melyben a monotranzitív ige patienséhez hasonlóan jelölik a ditranzitív igék téma argumentumát (T = P / R), ilyen nyelv például a magyar:

(monotranzitív) *János könyvet olvas.*
(ditranzitív) *János könyvet vesz Annának.*

(2) A szekundatív típus, melyben a ditranzitív igék recipiens argumentumát jelölik a monotranzitív igék patienséhez hasonlóan (T / P = R). Ilyen szerkezeteket találunk az obi-ugor nyelvekben. Vö. manysi:

(monotranzitív) *am* *naŋən* *suns-iləm*
én te.ACC néz-SG.1SG
'nézlek téged'

(ditranzitív) *am* *naŋən* *sūp-əl* *junt-iləm*
én te.ACC ing-INSTR varr-SG.1SG
'inget varrok neked'

(3) A neutrális típus, melyben a ditranzitív ige témája és recipiense is a monotranzitív ige patienséhez hasonlóan jelölődik (T = P = R).[3] (A szakirodalomban gyakran a „double object construction" elnevezéssel találkozunk.) Közismert példája az angol, vö.:

(monotranzitív) *Mary saw John.*
(ditranzitív) *He gave John a book.*

További, logikailag lehetséges, de minimális előfordulásuk alapján gyakorlatilag figyelmen kívül hagyható szerkesztésmódok még az ún. tripartitív (T ≠ R ≠P) és horizontális típus (T = R ≠ P) (Malchukov et al. 2007: 5–6).

E tipologizálási keretbe nehezebben illeszthető, de megemlítendő, hogy a világ nyelveiben előfordulnak még az ún. szeriális igés, valamint adnominális szerkesztésmódok (Malchukov et al. 2007: 10–11, Margetts – Austin 2007). E szerkezettípusok felállítása nem a monotranzitívakkal való összehasonlításon alapul, de ennek ellenére világosan elkülönül esetükben is az indirektív és szekundatív jelleg. Az első típushoz tartozik például a joruba nyelv, ahol az 'ad'

[3] Főképpen angol leíró nyelvtani szakirodalomban lehet találkozni azzal a jelenséggel, hogy az angolban használatos neutrális szerkesztésmódot illetik a ditranzitív szerkezet elnevezéssel.

jelentésű ige szerepel ún. szeriális igeként, és voltaképpen a R argumentum bevezetésére szolgál. Vö.:

joruba	*Ó*	*tà-á*	*fún*	*mi*
	he	sell-it	give	me

(a) 'He sold it to me.' (b) 'He sold it for me.'
(Margetts – Austin 2007)

Az adnominális stratégia posszessziv típusát mutatja például a nganaszan, ahol az R argumentum a T birtokosaként jelenik meg. Vö.:

nganaszan	*mənə*	*kńiga-ðə-mtu*	*mi-śiə-m*
	I	book-DST-ACC.3SG.	give-PST-1SG

'I gave him/her the book.'
(Wagner-Nagy – Szeverényi 2013: 28)

3. A manysi ditranzitív szerkezetek alternálódása

Meglehetősen gyakori jelenség, hogy egy nyelvben többféle ditranzitív szerkesztésmód is megjelenik.[4] Jól ismert az angolból az indirektív és a neutrális típus kettőssége, melyet datív mozgatásként (*dative shift*) is ismerhetünk. (Vö. *He gave a book to John. / He gave John a book.*) Bár jól ismert, mégis ez a fajta alternáció meglehetősen ritka a világ nyelveiben, sokkal elterjedtebb az, amikor az indirektív típus mellett a szekundatív szerkesztésmód jelenik meg. E kettőnek az alternációját figyelhetjük meg a manysiban is.

manysi

indirektív:	(3)	*am*	*naŋənn*	*sūp*	*junt-eγəm*
		én	te.DAT	ing	varr-1SG

'Én inget varrok neked.'

szekundatív:	(4)	*am*	*naŋən*	*sūp-əl*	*junt-iləm*
		én	te.ACC	ing-INSTR	varr-SG.1SG

'Én inget varrok neked.'

[4] Ennek kétféle típusa ismert. Az egyik az ún *split*, amikor pl. egyes ditranzitív igék csak egyféle szerkezetben szerepelhetnek, és az adott nyelv más ditranzitív igéi más szerkesztésmódot kívánnak. A másik típus az alternáció, melynél ugyanazon ditranzitív igék többféle ditranzitív szerkezetben is előfordulhatnak (Malchukov et al. 2007: 13–18).

Ha egy nyelvben a ditranzitív szerkezetek alternálódhatnak, fontos kérdés, hogy mikor melyik szerkezetet kell használni. A különféle nyelvekben különböző tényezők játszhatnak szerepet az adott szerkezet választásában: például a P és R argumentumok prominencia-eltérései (az élő-élettelen hierarchiában, szófaji státuszukban, topikalitásukban) vagy akár jelöltségbeli különbségei, de bizonyos szemantikai szempontok is fontosak lehetnek e tekintetben (például az adás jellege, a T milyensége stb.) (Malchukov et al. 2007: 15–16).

A manysit illetően régóta foglalkoznak a kutatások ezzel a kérdéssel, és a magyarázatok kezdetben elsősorban az instrumentálisszal kifejezett argumentumra irányultak, az utóbbi időben pedig egyre tágabb összefüggésben vizsgálva, a manysi tárgyas mondatszerkezetek egyik tényezőjeként jelenik meg az alternáció kérdése. Tekintsük át az ide vonatkozó megállapításokat röviden (Sipőcz 2011: 221–223)!

3.1. A manysi ditranzitív szerkezetek „hagyományos” értelmezése

A hagyományos szintaktikai megközelítés kezdetben elsősorban arra próbált választ adni, hogy az instrumentáliszragos bővítményt tárgynak vagy határozónak kell-e felfogni. Munkácsi „köztes” megoldást választott, tárgyhatározónak (1894: 9, 194), illetve tárgyi viszonyt kifejező instrumentálisznak (uo.: 263) nevezve az *-l* ragos bővítményt. Beke tárgynak tekintette a kérdéses mondatrészt, kialakulását illetően pedig így írt (1905: 186): „Vannak …. olyan igék, melyek mellett az eszköz egyúttal tárgya is a cselekvésnek; pl. valamivel megajándékoz és valamit ajándékoz, dob, áldoz stb…… Ezek analógiájára azután oly igék cselekvő alakjával is *-l* ragos tárgy áll, melyeket eszköznek egyáltalán nem lehet venni, gyakran még a szenvedőben sem.”

Lavotha (1953) valószínűbbnek tartotta a határozói eredetet, „amint a magyarban a *-ból/ -ből* rag, úgy lett a manysi *-l* a részleges tárgy jelölője, amellett, hogy eredeti helyhatározói funkcióját is megtartotta” (uo.: 208). Továbbá azt is megállapítja, hogy a manysi szemlélet nem feltétlenül felel meg a magyar felfogásnak, tehát az, amit a magyar nyelvben tárgynak fogunk fel, a manysi beszélő számára nem feltétlenül a cselekvés tárgyát jelenti. Liimola (1963: 47) szintén a határozói felfogás mellett áll, és hasonlóképpen Honti (1969) is, aki szerint már csak azért sem lehet tárgynak tekinteni a kérdéses mondatrészt, mert a kifejezésekben gyakran jelen van a voltaképpeni (általában determinált, néha tárgyraggal is ellátott) tárgy is. Honti szerint tehát az *-l* ragos bővítmény csak logikai szempontból fogható fel tárgynak, grammatikailag határozó. Létrejöttét tekintve Bekéhez hasonló álláspontot képvisel: az ’ad, ajándékoz, dob’ típusú igék esetében alakulhattak ki az ilyen szerkezetek, majd később „ez a szemantikai kötöttség meglazult” (Honti 1969: 119). Az obi-ugor ditranzitív szerkesztésmódok funkciójára vonatkozóan Honti megemlíti a tárgy elidegeníthető-elidegeníthetetlen

voltának megkülönböztetését (ez a hantiban figyelhető meg), valamint a kiemelést, azaz az akkuzatívuszragos tárgynak a közlés középpontjába való állítását (Honti 1999: 37).

3.2. A manysi ditranzitív szerkezetek az újabb kutatásokban

A kérdéskörre irányuló újabb elemzések, szakítva a hagyományos leíró megközelítéssel, komplexebb módon vizsgálják a jelenséget, pragmatikai szempontokat is figyelembe véve. Ilyen igényt fedezhetünk fel Rombandeeva írásaiban (Rombandeeva 1962, 1973, 1979). Rombandeeva az *-l* ragos bővítményt instrumentáliszban álló tárgynak nevezi, és funkciója – szerinte – a tárgy konkretizálása, kiemelése, határozottá tétele. Bár Rombandeeva az egyetlen nyelvész, aki anyanyelvi kompetenciával felvértezve szólhat a szerkesztésmód használatáról, írásai nem tisztázzák megnyugtató módon a kérdéskört, saját magának is ellentmondó állításokat tartalmaznak, példamondatai között pedig egyszerű eszközhatározós kifejezések is ditranzitív szerkesztésként vannak feltüntetve (vö. Dolovai 2003).

Kulonen (1990) a ditranzitív szerkezeteket összekapcsolja az obi-ugor nyelvek passzivizálási lehetőségével, és megállapítja, hogy olyan vonásról – datívmozgatásról – van szó, mely a világ számos nyelvében előfordul. A jelenség lényege, hogy a ditranzitív szituációk recipiense a tárgy pozíciójába kerül, majd passzivizálás útján elfoglalhatja az alany pozícióját, azaz az alacsonyabb pozíciójú mondatrészek szintaktikai eszközzel való kiemelésére szolgál. Skribnik (2001) Kulonenhez hasonlóan a jelenséget a passzivizálással együtt tárgyalja. Úgy véli, a mondat aktuális tagolásában, a topik-komment viszonyok kifejezésében játszik szerepet az, hogy a beszélő melyik ditranzitív szerkezetet, aktív vagy passzív szerkesztést, valamint determinált vagy indeterminált igeragozást használ-e.

Hasonló jelenséget ír le Nikolaeva az (északi) hanti nyelvről (Nikolaeva 2001: 32–35). Megfigyelése szerint a ditranzitív szerkezetekben az alternációt a mondat információs struktúrája irányítja: a „topikabb" nem-alanyi argumentum foglalja el a tárgyi pozíciót. Ha T az ún. másodlagos topik[5], akkor a szerkesztés indirektív, ha pedig R, akkor a szekundatív szerkesztés használatos, melyben tehát R az ige tárgyi bővítménye. Mindkét esetben az ige tárgyas ragozású, azaz az igealak egyértelműen utal a szerkezet tárgyára, melynek ily módon nem is kötelező megjelennie. Az indirektív szerkezet lehetséges alanyi ragozású igealakkal is, ekkor a mondatban az alanyon kívül nincs topik-elem, vagy az egész mondat lehet topik nélküli. (*Mit csináltál?*, *Mi történt?*-típusú kérdésre válaszol.)

[5] Az elsődleges topik mindig a szerkezet alanya.

hanti É

(ma)	*(a:n)*	*Juwan-a*	*ma-s-e:m*
én	csésze	Juwan-LAT	ad-PST-SG.1SG.

'A csészét Juwannak adtam.'

(ma)	*(Juwan)*	*a:n-na*	*ma-s-e:m/*ma-s-əm*
én	Juwan	csésze-LOC	ad-PST-SG.1SG/ad-PST-1SG

'Juwannak csészét adtam.'

(ma)	*Juwan-a*	*a:n*	*ma-s-əm*
én	Juwan-LAT	csésze	ad-PST-1SG

'Csészét adtam Juwannak.'

Skribnik (2001) tehát hasonlóképpen magyarázza az északi manysiban az alternálódás lényegét. Kiegészítve a passzivizálódással, a Nikolaeva által leírt hanti elvvel egyező képet kapunk. A passzív igealak pedig akkor használatos, ha a diskurzus/történet elsődleges topikja nem az ágens szerepét tölti be, ekkor az a passzivizálódással alanyi pozícióba emelődik. Lássunk erre öt példát! A példasor első tagja tehát indirektív típus, melyben sem a T, sem pedig az R nem topik helyzetű, az ige alanyi ragozású. A másodikban a szerkesztésmód továbbra is indirektív, a másodlagos topik szerepét a T tölti be, az ige tárgyas ragozású. A harmadik szekundatív típusú, R szerepel másodlagos topikként az ige tárgyas ragozású alakjával utalva rá,[6] a negyedik pedig passzív szerkesztésű, melyben az elsődleges topik a passzív ige alanya. A passzivizálódás két típusa, az R- vagy T-passzivizáció lehetővé teszi továbbra is az R vagy a T közötti választást a topik pozíciójára; vö. a 4. példában R, az 5. példában pedig T vált a passzív mondat alanyává. Mivel általában R az elsődleges topik, ez magyarázza az R-passzivizáció gyakoribb előfordulását, mint a T-passzivizációjét. (Részletesebben erről l. Bíró – Sipőcz 2013).

(5)

1.	*tōrəm*	*naŋən*	*matər*	*mi-s*
	Isten	te.ACC	valami	ad-PST.3SG

'Isten adott neked valamit.'

2.	*al-ne*	*χul-anəl*	*gosudarstwə-n*	*miγ-anəl*
	öl-PTCP	hal-3PL	állam-LAT	ad-SG.3PL

'A fogott halakat az államnak adják.'

[6] Megjegyzendő, hogy a példamondatok között – igaz kis számban – előfordul olyan eset is, hogy a szekundatív szerkesztésmódban az ige alanyi ragozású (Bíró – Sipőcz 2013).

3. *akw ēt ūnl-en-ən māγəs χūrəm-sat sajt-əl mīγ-ləm*
egy éj ül- PP három-száz rubel- ad-SG.1SG
PTCP-2SG INSTR
'Egy éjen át való virrasztásodért neked háromszáz rubelt adok.'

4. *tōnt tax ōs akw Buran-əl mi-w-et.*
aztán még is egy Buran-INSTR ad-PASS-3PL
'Aztán még egy Buránt [motoros szán] kaptak.'

5. *jarm-ən ta-ke maj-we-s-əm*
ínség-LAT az-PTCL ad-PASS-PST-1SG
'Az ínségnek, annak adtak (engem).'

4. Az igék eloszlása a kétféle ditranzitív szerkezetben

A ditranzitívnak tekinthető igék csoportja nem egységes a különféle nyelveket vizsgálva. Számos nyelvben ezek a csoportok sok taggal rendelkeznek, de akadnak zárt jellegű és kevés taggal bíró ditranzitív igei csoportot használó nyelvek is.

A többféle ditranzitív szerkezetet használó nyelvekre jellemző, hogy minden ditranzitív igét mindegyik szerkezetben nem lehetséges használni. Az angolban például a *give* 'ad' megengedi mind az indirektív, mind a neutrális stratégiát, a *say* 'mond' csak az indirektívet, a *supply* viszont szekundatív szerkezetben is szerepelhet. Hasonló jelenségeket más nyelvekből is sorolhatnánk (Malchukov et al. 39–40). A magyarban például a ditranzitív szerkezet alapvetően indirektív típusú, de több ige esetén is lehetséges a szekundatív szerkesztés is, igaz, az igék ez utóbbiban jellemzően igekötővel szerepelnek.

Teát kínálok a vendégeket. / Teával kínálom a vendégeket.
Könyvet ajándékozok neked. / Megajándékozlak könyvvel.

Az igék szemantikája többnyire magyarázatul szolgál arra, hogy melyik ige miért éppen az adott szerkezetet kívánja. A ditranzitív igék szemantikáját vizsgálva fontos tényezőként jelennek meg a következő vonások:[7]

– az igei jelentés a T birtoklásának változására utal-e vagy a T helyének változására (vö. *ad – küld*);
– az ige által kifejezett transzfer lényegi része-e annak előidézésének módja (vö. *ad – dob*);

[7] A felsorolás semmiképpen nem kimerítő jellegű, csupán a legjellemzőbb, legfontosabb tényezőket tartalmazza. Sok tekintetben ezek a szempontok párhuzamba állíthatók a szituáció tranzitivitásával (Hopper – Thompson 1980).

– az ige által kifejezett transzfer milyen mértékben tekinthető inherensnek (vö. *ad – küld*);
– a cselekvés effektivitása, R tényleges érintettsége (vö. *ad – küld*);
– az igei argumentumok szimmetriája/aszimmetriája az élő-élettelen hierarchiában (vö. *ajándékot ad – diákokat tanít*).

Az igék szemantikai vonásaival van összefüggésben az, hogy az adott ditranzitív ige jobban „preferálja-e" az indirektív vagy a szekundatív szerkesztésmódot, vagy éppen megengedi-e a neutrális, azaz „dupla-tárgyas" szerkezetet. (Részletesebben l. Malchukov et al. 2007: 39–54.) Vizsgálatunk tárgyát, a manysit tekintve a két első típus összevetése lényeges. Az indirektív szerkesztésben az R általában valamilyen datívuszi jellegű argumentummal szerepel a nyelvekben, ennek konkrét megvalósulása változatos lehet (datívusz, latívusz, allatívusz, valamint ezekkel rokon funkciójú adpozíciók). A manysiban is gyakori, hogy az R nem esetraggal, hanem névutóval szerepel, akár ugyanazon ige esetében is. Vö.:

(6) *Tānanəln* *mān* *jiľpi* *ēriγ* *wār-s-uw.*
ők.LAT mi új ének csinál-PST-1PL
'Új éneket csináltunk nekik.'

(7) *Nē* *sāw* *wārmaľ-t* *takwi* *pāwləŋ* *χōtpa-ne* *māγəs* *wār-i.*
nő sok dolog-PL saját falusi nép-PL.3SG PP csinál-3SG
'A nő sok dolgot csinált a falusi embereknek.'

Sok nyelvben az R grammatikai jelölője egyéb szemantikai szerepek jelölésére is alkalmas (hely, cél, beneficiens, experiens, birtokos stb.). Megfigyelhető, hogy többnyire azok az igék alkalmasak az indirektív szerkezetben való megjelenésre, melyekben az R a „klasszikus" recipiens szerepen kívül a hasonló módon jelölt, jelentésében „közeli" (főképpen beneficiens) szemantikai szerepet foglalja el. Az R az igei cselekvés egyfajta spatio-temporális ösvényének végpontja.

A manysiban a szekundatív szerkezetben a T instrumentáliszraggal jelölt, s ez más nyelvekben is gyakori, vö.:

nyugat-grönlandi

(Uuma) *Niisi* *aningaasa-nik* *tuni-vaa.*
(that.ERG) Niisi pénz-INSTR.PL ad-IND.3SG>3SG
'Pénzt adott Nisinek.' (Malchukov et al. 2007: 4)

Tipikusan ilyen szerkezetben használatosak az ún. ballisztikus mozgást kifejező igék (pl. 'dob', 'üt'), gyakran az 'etet', 'itat', 'ellát' típusúak is, tehát azok, amelyekben a cselekvés tárgya és eszköze közeli kategóriák. Nyelvenként változó, hogy az instrumentáliszos szerkesztésmód milyen mértékben terjedhet el a di-

tranzitív igék csoportjában, de hasonlóképpen az is, hogy az indirektív minta hogyan terjedhet át ez utóbbi igetípusokra. Nikolaeva kiemeli, hogy a hantiban mindkét stratégia meglehetősen általános, a ditranzitív igék szinte korlátozás nélkül megjelenhetnek mindkét szerkezetben: „Sintactically both groups behave identically…." (Nikolaeva 1999: 40). A két stratégia kiterjedését mutatja az alábbi ábra (Malchukov et al. 50):

	'üt'	'etet'	'ad'	'épít'
instrumentálisz:	----------→			
latívusz	←----------			

A manysiban hasonló jelenséget tapasztalunk. Skribnik (2001: 229) is kiemeli tanulmányában a ditranzitív igék azon vonását, hogy az obi-ugor nyelvekben a kétféle ditranzitív szerkezetben előforduló igék köre – e nyelvek passzivizálásához hasonlóan – nagyon kiterjedt: „In Ob-Ugric languages, on the other hand, we find such indirect object promotion as a regular grammatical device practically independent of lexical or semantic limitations." Fontos megállapítása továbbá, hogy ez a jelenség areálisan elterjedt a szibériai nyelvekben. Megjegyzendő, hogy a szelkup nyelvben is megfigyelhető a kétféle szerkesztés, de az alternáció használatát illetően nem egyértelmű a szakirodalom (vö. Wagner-Nagy – Szeverényi 2013: 34–35).

Az alábbiakban néhány példán mutatom be a manysi ditranzitív igék kétféle szerkezetben való megjelenését (a példamondatok (a) tagja az indirektív, (b) tagja a szekundatív szerkesztést mutatja):

(8a) *tānanəln* *mān* *jiľpi* *ēriγ* ***wār-s-uw***
ők.LAT mi új ének csinál-PST-1PL
'Új éneket csináltunk nekik.'

(8b) *nēnan* *am* *śopr-śonaχ-əl* ***wāri-jaγəm***
ti(DU).ACC én ezüst-bögre-INSTR csinál-DU.1SG
'Nektek (kettőtöknek) bögrét csinálok.'

(9a) *lātəŋ* *mānawn* ***lawi-γla-s-ən***
szó mi.LAT mond-Dx-PST-2SG
'szóltál hozzánk'

(9b) *latəŋ-l* *naŋən* ***lawi-t'e-luw***
szó-INSTR te.ACC mond-Dx-SG.1PL
'szólunk hozzád'

(10a) *puŋkiŋ* *uj* *puŋk-e* *naŋən* ***kāstā-s-ləm***
fejes állat fej-3SG te.LAT ajánl-PST-SG.1SG
'fejes állat fejét neked ajánlottam'

(10b) *puŋkiŋ* *uj* *puŋk-əl* ***kāstā-li-ləm***
fejes állat fej-INSTR ajánl-Dx-SG.1SG
'fejes állat fejét neked ajánlom'

(11a) *akwa-te* *vi-s-te,* *xōn* *nēt-e-n* *tū* ***mi-s-te***
egy-3SG vesz-PST-SG.3SG fejedelem nő-3SG-LAT oda ad-PST-SG.3SG
'a másikat fogta s a fejedelem nejének adta oda'

(11b) *ań* *mōlal* *kit* *ēlmip* *kasaj-il* ***maj-le-s-ləm***
most minap két élű kés-INSTR ad-Dx-PST-SG.1SG
'azután meg a minap kétélű kést adtam neki'

5. Konklúzió

Ha a magyarázatot keressük az obi-ugor ditranzitív igék tipológiai szempontból kissé rendhagyónak tekinthető „szabadosságára", akkor logikusan megtaláljuk azt az obi-ugor mondatszerkezet és az információstruktúra összefüggésében. Mivel a mondatszerkezet megformálásának (aktív-passzív mondatszerkezet használata, tárggyal egyeztetett-e az igealak vagy nem, a tárgyi bővítmény helyét mely szemantikai szerep tölti be) fő irányítója ez a pragmatikai cél, ezért a ditranzitív igék esetében alapvetően felülír minden egyéb – más nyelvekben gyakran akár szerkezetválasztást is előíró – tényezőt. És mivel a másodlagos topik helyét nem csupán a történet/diskurzus tárgya, recipiense, beneficiense töltheti be, hanem például valamely hely, helyzet megnevezése is, ezért akár a cél, sőt hely típusú szemantikai szerepek is a ditranzitív ige argumentumaként realizálódhatnak.[8] Vö.:

(12) *(nēn)* *ńāl-əl* *liγ-aγmēn*
ti(2DU) nyíl-ISTR lő-DU.1DU
'nyilat lövünk felétek'

[8] Nikoleva is utal erre a jelenségre tanulmányában: „I have some evidence that other nonpatient arguments in Ostyak, such as goal and locative, can also be encoded as O2 if they correspond to the secondary topic, but information on this is scarce. It is however clear that (O2) object promotion of nonpatient arguments is conditioned by their secondary topicalization" (Nikolaeva 2001: 35).

(13) *āńťəŋ* *uj* *jomas* *jir-əl* *naŋən* *ti* *ľūľ-as-ləm*
szarvas állat jó áldozat-INSTR te.ACC PTCL áll-Dx-SG.1SG
'szarvas állat jó áldozatával állok ím előtted'

A szemantikai szerepek „kiszélesedése" pedig logikusan együtt jár a ditranzitív szerkezetekben szereplő igék körének bővülésével.

Feltűnően nagy csoportot alkotnak az ún. mentális transzfert kifejező, ditranzitívan viselkedő igék is ('mond', 'mesél', 'énekel', 'nevez', 'gondol', 'táncol' stb.). Véleményem szerint ezek egyrészt az információszerkezet irányította ditranzitív szerkezetek használatának analógiás hatását mutatják, másrészt pedig a folklór műfajból terjedhettek el, s előfordulásuk főképpen a folklór- és irodalmi szövegekben gyakoribb. Az obi-ugor folklórra egyébként is jellemző figura etimologicás szekezetet alkotnak, azaz a T argumentum az igetővel azonos alapszó ('szót/szóval szól', 'mesét/mesével mesél', 'éneket/énekkel énekel', 'gondolatot/gondolattal gondol', 'táncot/tánccal táncol' stb.). Pl.:

(14) *Pjotr* *Gacrilovič* *mānawn* *potr-ət* *potert-as,* *ērγ-ət* *ērγ-əs.*
P. G. mi.LAT mese-PL mesél-PST.3SG ének-PL énekel-PST.3SG
'P.G. meséket mesélt, énekeket énekelt nekünk.'

(15) *Nē* *posəŋ* *nomt-əl* *nomi-lmatiγla-len!*
nő fényes gondolat-INSTR gondol-Dx-SG.IMP.2PL
'Fényes gondolattal gondoljatok e nőre!'

(16) *pupiγ* *posəŋ* *xūrəm* *pojk-əl* *pojk-aw-ən,*
bálvány fényes három könyörgés-INSTR könyörög-PASS-2SG

pupiγ *posəŋ* *xūrəm* *ľuńś-əl* *ľuńś-aw-ən*
bálvány fényes három sírás-INSTR sír-PASS-2SG
'Bálványkát illető szentséges három könyörgéssel könyörögnek hozzád, bálványkát illető szentséges három siralommal sírnak hozzád.'

Rövidítések

A	ágens	PASS	passzív
DST	(pre)desztinatívusz	PL	többes szám
DU	duális	PP	névutó
Dx	képző	PST	múlt idő
IMP	felszólító mód	PTCP	particípium
INSTR	instrumentálisz	PTCL	partikula
LAT	latívusz	SG	egyes szám
LOC	lokatívusz	T	téma
P	páciens		

Irodalom

Beke Ödön (1905), A vogul határozók. NyK 35: 71–100, 165–193.

Bíró, Bernadett – Sipőcz, Katalin (2013), Syntactic variation in Mansi ditransitive constructions (konferencia-előadás). Grammar and Context: New Approaches to the Uralic Languages IV. Tartu, 2013. június 6–8.

Dinislamova, Svetlana [Динисламова, С. С.] (2007), Лавим лёнгханув. [A nekünk rendelt út.] Полиграфист. Ханты-Мансийск.

Dinislamova, Svetlana [Динисламова, С. С.] (2008), Vízcsepp. Szerkesztette Sipőcz Katalin. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.

Dolovai Dorottya (2003), Tárgyas mondatszerkezetek a vogulban. In: Oszkó Beatrix – Sipos Mária (szerk.), Budapesti Uráli Műhely III. Uráli Tárgyaló. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 63–76.

Haspelmath, Martin (2013), Ditransitive Constructions: The Verb 'Give'. In: Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds.), The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. (http://wals.info/chapter/1, hozzáférés 2013. november 26.)

Honti László (1969), A tárgy jelölése a vogul nyelv tavdai nyelvjárásában. NyK 71: 113–121.

Honti László (1999), Ugor alapnyelv: téves vagy reális hipotézis? In: Bakró-Nagy Marianne – Molnár Zoltán – Salánki Zsuzsa – Sipos Mária (szerk.), Budapest Uráli Műhely I. Ugor Műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 19–42.

Hopper, Paul J. – Thompson, Sandra A. (1980), Transitivity in Grammar and Discourse. Language 56: 251–299.

Kittilä, Seppo (2005), Recipient prominence vs. beneficiary-prominence. Linguistic Typology 9: 269–297.

Kulonen, Ulla-Maija (1990), Obinugrilaisten kielten syntaksin yhtäläisyyksistä. Vir 94: 49–56.

Kulonen, Ulla-Maija (1999), Object Marking int he Ugric Languages. In: Bakró-Nagy Marianne – Molnár Zoltán – Salánki Zsuzsa – Sipos Mária (szerk.), Budapest Uráli Műhely I. Ugor Műhely. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 63–72.

Lavotha Ödön (1953), A tárgy jelölése a manysiban. NyK 54: 200–218.

Liimola, Matti (1963), Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I. Flexion der Nomina. MSFOu 127.

LS = Lujima Seripos [Луима Серипос]. Ханты-Мансийский Автономый Округ – Югра газета. Ханты-Мансийск.

Malchukov et. al. (2007), Ditransitive constructions: a typological overview. http://email.eva.mpg.de/~haspelmt/DitransitiveOverview.pdf (hozzáférés: 2013. március 1.)

Margetts, Anna – Austin, Peter (2007), Three-participant events in the languages of the world: towards a cross-linguistic typology. Linguistics 45: 393–451.

Munkácsi Bernát (1894), A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve. Ugor Füzetek II. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Munkácsi Bernát (1892–1896), Vogul népköltési gyűjtemény I–IV. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Newman, John (1996), Give: A Cognitive Lingustic Study. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.

Nikolaeva, Irina (1999), Ostyak. Lincom, München.

Nikolaeva, Irina (2001), Secondary Topic as a Relation in Information Structure. Linguistics 39: 1–49.

Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1960), Каузатувные формы мансийского глагола. In: Cincius, V. I. (szerk.) [Цинциус, В. И. (ред.)], Учение записки. Том 167. Ленинградский государственный педагогический государственный институт им. А. И. Герцена, Ленинград. 71–83.

Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1973), Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.

Rombandeeva, E. I. [Ромбандеева, Е. И.] (1979), Синтаксис мансийского (вогульского) языка. Наука, Москва.

Sipőcz Katalin (2011), Az obi-ugor ditranzitív szerkezetek történeti háttere. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 221–229.

Skribnik, Elena (2001), Pragmatic Structuring in Northern Mansi. CIFU IX/6: 222–239.

Virtanen, Susanna (2011), Ditransitiivien vaihtelua mansin itämurteissa. FUD 18: 165–176.

Virtanen, Susanna (2013), Contextual function of noun marking in the direct object-marking system of Eastern Mansi. In: Csepregi Márta – Kubínyi Kata – Sivonen, Jari (szerk.), Grammatika és kontextus: új szempontok az uráli nyelvek kutatásában III. Uralisztikai Tanulmányok 20. ELTE BTK Finnugor Tanszék, Budapest. 304–317.

Wagner-Nagy Beáta – Szeverényi Sándor (2013), On the argument structure of the 'Give' verbs in Nganasan and Selkup. Томский журнал лингвистических и антропологических исследований 2013/1. ТГПУ, Томск. 27–36.